

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 44: Godišnjak/Jahrbuch

Govedarica, Blagoje

2015

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/9ff44253-1760-4ff4-887a-eddee7772f2d>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

Novootkriveni nalaz pločice sa prikazom kulta dunavskog konjanika s lokaliteta Đelilovac kod Travnika

Dina Vajzović
Konjic

Abstract: This article will present the newly discovered finding bronze plaque depicting the cult of Danubian horsemen from the site Đelilovac, in Turbe near Travnik, found during archaeological excavations in 2013. This is the first trace of an ancient cult on the bronze plaque in Bosnia and Herzegovina, and approximately dates back to the 3rd century AD. Central place on the plaque illustrates a female person, the goddess, with one rider on her both sides. The goddess is shown with hands raised in the air holding branches, which is a unique attribute never recorded in any other representation of this cult.

Key words: bronze plaque, Danubian horseman, ancient cult, indigenous goddess, goddess Diana

Kult dunavskog konjanika je bio rasprostranjen širom Rimskog carstva, posebno u rimskim provincijama duž limesa na Dunavu: Donjoj Pannoniji, Gornjoj Meziji i Dakiji, gdje je i pronađen najveći broj nalaza koji se pripisuju ovom kultu. Iako po terminu dunavski konjanik ovaj kult u antičkim izvorima nikad nije spomenut, po ovom nazivu je danas poznat u naučnoj literaturi. Radi se o jednom od najmisterioznijih rimskih kultova, počevši od samog njegovog naziva, potom i zbog sadržaja prikaza ovog kulta, koji predstavljaju sinkretizam različitih autohtonih i orijentalnih uticaja. Do danas nije data jasna i jedinstvena interpretacija ovog kulta, gdje možda upravo i leži najveći značaj predstava kulta dunavskog konjanika, koji svojom raznolikošću svjedoče o jednom znatno dubljem i značajnijem procesu nego je to na prvi pogled moguće zaključiti.

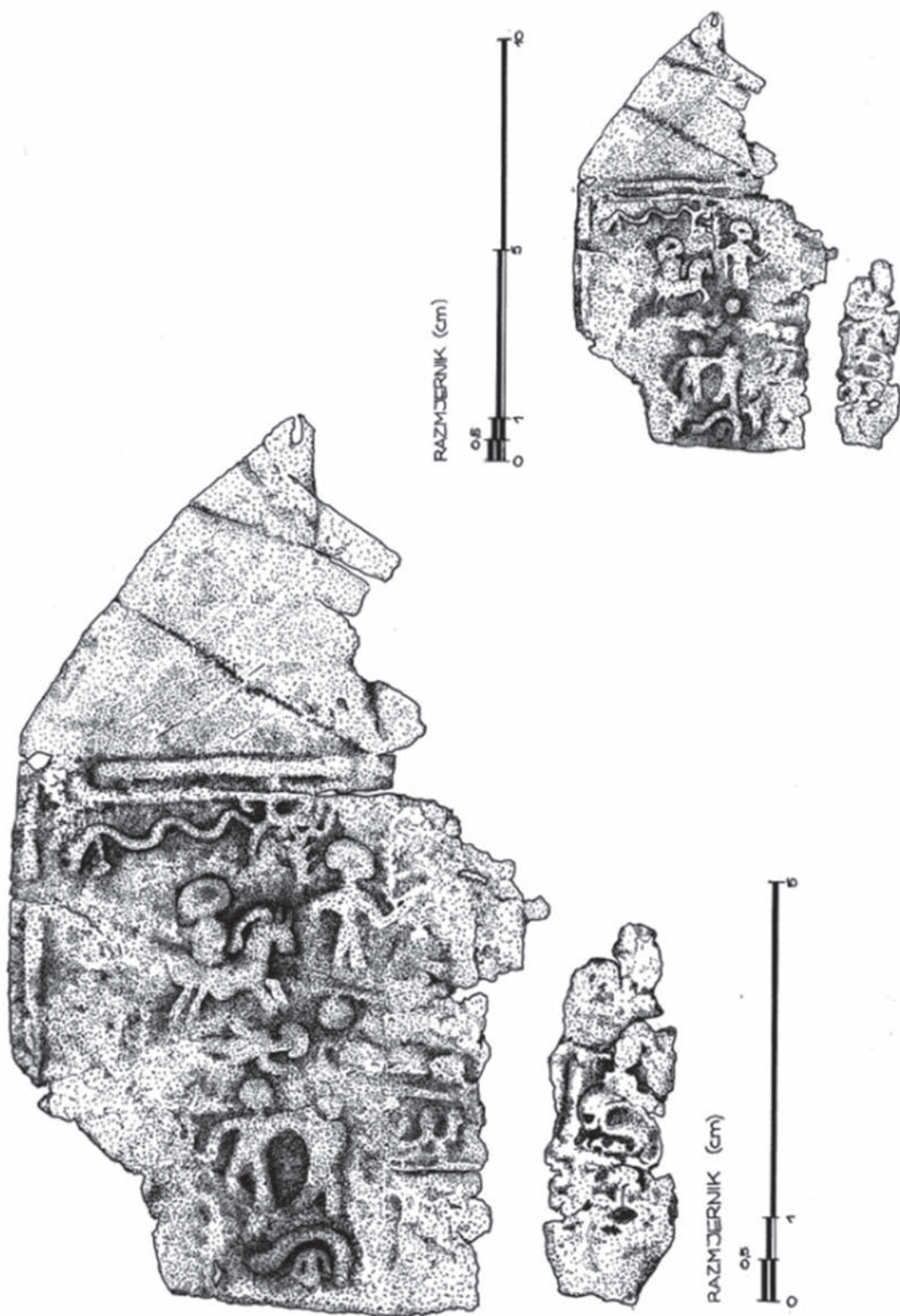
Lokalitet Đelilovac se nalazi 4 km od mjesta Turbe, u pravcu Karaule u Općini Travnik. Ovaj lokalitet se u literaturi prvi put spominje 1931. godine kada je otkivena kasnoantička grobnica na svod, gdje je pronađena i bjeličasta slikana posudica, kao i dva prstena s utisnutim slovom *M* i natpisom *Riscanus*, datirana u IV stoljeće nove ere.¹ Međutim, lokacija Đelilovca, uže oznake Brižine, na kojem je smještena rimska zgrada

gdje je pronađena pločica s prikazom kulta dunavskog konjanika, koja je tema ovog rada, do sada u literaturi nije spomenuta, iako se radi o rimskom objektu većih dimenzija, vjerovatno o kompleksu od više objekata. U proljeće 2013. godine prilikom građevinskih radova Mato Kesten otkrio je ostatke zidova, o čemu je obavijestio Zavičajni muzej Travnik, koji je iste godine u junu mjesecu otpočeo zaštitna arheološka iskopavanja. Tokom arheoloških iskopavanja koja su se odvijala u dvije faze,² pronađeni su ostaci zidova iz antičkog perioda, mnoštvo željezne troske te obilje pokretnog arheološkog materijala, od čega najviše keramičkih fragmenata, među kojima se svojom brojnošću i estetikom posebno izdvaja rimska slikana keramika.³

² I faza u okviru zaštitnih arheoloških iskopavanja koje je vodio Zavičajni muzej Travnik, 18. 6. – 15. 7. 2013. godine i II faza u okviru projekta BIHERIT 530755-TEMPUS-1-2012-1-BA-TEMPUS-JPCR, 5. 8. – 29. 8. 2014. godine – Kaljanac / Novaković 2014, 5-9.

³ Radi se o primjercima slikane keramike sa svijetlosmeđim geometrijskim ornamentom na blijedožutoj podlozi, među kojima su pojedini primjerci izrađeni bez pretjerane pažnje, dok drugi predstavljaju prava umjetnička djela. Ovo je, prema dosadašnjim istraživanjima, lokalitet gdje je pronađen najveći broj fragmenata rimske slikane keramike u Bosni i Hercegovini, njih približno stotinu, o čemu će svakako biti govora u nekim budućim publikacijama.

¹ Petrović 1931, 22; Marković 1938, 65-68.

Sl. 1. Pločica sa prikazom kulta dunavskog konjanika iz Đelilovca (Crtež: S. Maslić)

Svakako, najznačajniji nalaz s lokaliteta je brončana pločica s prikazom kulta dunavskog konjanika, a koja, među pet do sada poznatih prikaza ovog kulta na bosanskohercegovačkom prostoru, predstavlja njegov jedinstven nalaz na brončanoj pločici (Sl. 4. i 5.).

Do sada je na ovom prostoru evidentirano pet potvrda ovog kulta, četiri olovne pločice i jedna ploča od vapnenca (Halapić kod Glamoča,⁴ Županjac kod Duvna, Ljubuški,⁵ Han Kumpanija kod Viteza⁶ i Velika Obarska kod Bijeljine.⁷ S obzirom na to da se uglavnom radi o olovnim pločicama za koje je napravljenja klasifikacija i hronologija, pločica s lokaliteta Đelilovac ne može se svrstati ni u jednu od navedenih kategorija te joj dakle direktnih analogija s primjercima u Bosni i Hercegovini nemamo.

Pločica, nažalost, nije čitava očuvana (dimenzije: visina 10,5 cm i širina 7 cm). Pronađena je u nasipu iznad Sonde II, a njen originalni položaj nije poznat. Sam artefakt je bio u obliku kuće, a prikaz je bio uokviren u četverougao (Sl. 1.). Na samom vrhu i na krajnjem lijevom uglu gdje počinje prikaz vidljive su dvije rupice, što bi značilo da je pločica bila pričvršćena za podlogu od nekog drugog materijala, gdje su vidljivi i tragovi veće istrošenosti. Prikaz je podijeljen u dvije horizontalne trake, pod pretpostavkom da donji dio pločice gdje bi se trebao nalaziti treći pojas nedostaje, što možemo zaključiti na osnovu drugih pronađenih prikaza ovog kulta, kao i na osnovu nepravilnog oblika samog završetka pločice. U centru se nalazi boginja s u zrak podignutim rukama u kojima drži grančice (Sl. 1.). Desno i lijevo od nje se nalaze figure konjanika. Ispod konja lijevog konjanika je figura u ležećem stavu, a ispod konja desnog konjanika je riba. Između ribe i ležeće figure, a ispod figure boginje, nalazi se krug. Pored lijevog konjanika se nazire nerazgovjetna ljudska figura leđima okrenuta konjaniku s podignutom rukom savijenom u laktu, što je neuobičajen prikaz jer su do sada sve figure gravitirale prema centralnom motivu, tj. boginji i konjanicima. Ova figura na glavi vjerovatno ima kacigu s perjanicom. Iznad ove figure je figura neke životinje, vrlo moguće konja ili psa. S lijeve strane, u samom vrhu se nalazi zmija koja se pro-

teže sve do glave boginje. U polju ispod se naziru tri ljudske figure koje sjede za stolom. S lijeve strane stola nalazi se figura koja se teško raspoznaje, nije jasno je li ljudska ili životinjska, možda zmija? S desne strane stola se također nalazi neka životinjska figura, vjerovatno pas. Desno od psa se slabo naziru još dvije ljudske figure kako stoje jedna pored druge. Iznad ovih figura nalazi se još jedna ljudska figura, koju ne možemo svrstati ni u prvi ni u drugi horizontalni pojas.

Kao što je već istaknuto, ova pločica je u mnogočemu jedinstven nalaz. Ovo je prva brončana pločica s prikazom rimskog kulta u Bosni i Hercegovini, što znači da joj direktnih analogija nema, ali s obzirom na ikonografske prikaze na njoj, moguće ju je nešto bliže odrediti i datirati. Osim toga, brončane pločice s prikazom dunavskog konjanika su generalno rijetke i poznate su samo četiri. Prikaz iz Đelilovca sadrži sve elemente kao i ostali prikazi ovog kulta na našim prostorima, s tim što su figure na pločici znatno grublje i rustičnije izrađene i teško se razaznaju. Upečatljivo je i neobično oblikovanje glava ljudskih figura koje podsjećaju na stilizovane gljive, odnosno na motive pelti kakve nalazimo na slikanoj keramici, kao i na metalnim nalazima s lokaliteta Đelilovac. Iako pločica nažalost nije nađena u samom sloju već u nasipu iznad sonde II pa njezin originalni kontekst nije poznat, moguće je s relativnom sigurnošću tvrditi da ona potiče iz III stoljeća, s obzirom na većinu ostalih nalaza s lokaliteta, kao i na pronađene novčiće careva Aurelijanus i Constansa.

Budući da na ovim pločicama nemamo nikakvih natpisa, ne može se sa sigurnošću reći ko su bili štovaoci ovog kulta. S nalazom iz Ljubuškog bi se eventualno u vezu moglo dovesti vojno lice, jer su dedikanti svih nađenih spomenika iz tog mjesta označeni kao vojnici, dok su ostale četiri pločice nađene na lokalitetima civilnih naselja te bi se ti spomenici vezivali za trgovce, stranog ili domaćeg porijekla.⁸ Međutim, s obzirom na to da je lokalitet još uvijek uglavnom neistražen i pošto se ne može sa sigurnošću tvrditi koja je bila namjena otkrivenih objekata, nije moguće u potpunosti odrediti s kojim slojem stanovništva bi se pločica povezivala. S obzirom na to da nisu pronađeni hramovi posvećeni ovom kultu, postoji mogućnost da su štovaoci kulta dunavskog

⁴ Nowotny 1894, 201-208.

⁵ Abramić 1940, 297-307; 302-304.

⁶ Patsch 1902, 14-46.

⁷ Gabričević 1972, 53-55.

⁸ Imamović 1977, 147.

Sl. 2. Detalj sa pločice iz Đelilovca, na prikazu boginja koja u rukama drži dvije grančice, desno konjanik
(Foto: D. Vajzović)

Sl. 3. Detalj sa pločice iz Đelilovca, na prikazu boginja okružena sa dva konjanika (Crtež: S. Maslić)

konjanika bili vojnici, koji su ove pločice nosili na svojim kontubernijama kao amulete i nisu im gradili spomenike.⁹ U prilog tome govori i sama koncentracija ovih nalaza na dunavskom limesu, koja vjerovatno nije slučajnost, što bi moglo ukazivati na to da je vojska bila presudni element u širenju ovog kulta. Orijentalni uticaji na prikazima bi se mogli tumačiti upravo promjenom lokacije pojedinih legija u II i III stoljeću, u koja se one većinom i datiraju.¹⁰ Ovu dataciju je moguće s relativnom vjerovatnošću potvrditi i na lokalitetu Đelilovca novcem Aurelijanus (270–275. n. e.) i Constansa (337–350. n. e.).¹¹ Nošenje medaljona i amuleta je bilo više vezano za duhovni život u vojničkim zajednicama u kojima su se poštovali najrazličitiji kultovi zahvaljujući heterogenosti etničkih struktura. Upravo je u takvim regijama i zajednicama gdje su strujali elementi iz čitavog Rimskog carstva vjerovatno i došlo do razvoja ovog kulta. Osim toga, elementi borbe i pobjede su izraženi i u samoj ikonografiji u prikazu konjanika ispod kojih je tijelo neprijatelja, kao simbol trijumfa nad neprijateljem.¹² Ovo također nije bio organizovan kult, s obzirom na to da nisu poznata ni svetišta gdje se poštovao niti je postojala ujednačena ikonografija.¹³

Porijeklo ovog kulta nije dovoljno razjašnjeno, pa čak ni njegov naziv, jer se u literaturi spominjalo više naziva, od kojih je danas općeprihvaćen termin *dunavski konjanici* kako ga je

nazvao D. Tudor, koji je napravio i klasifikaciju spomenika na osnovu ikonografskih elemenata, materijala od kojeg su spomenici izrađeni i njihovog oblika.¹⁴ Bogata simbolika na predstavama ovog kulta: motiv konjanika, scene inicijacije, žrtvovanja, svetog objeda, prikazi Sola i Lune te mnogi drugi nepoznati ljudski prikazi i životinje, jasno govori da one sadrže elemente raznih kultova, grčkih, rimskih i orijentalnih, pa i autohtonih, koji je na primjerku iz Đelilovca svakako dominantan. Mnoge regije su i prije dolaska Rimljana na ove prostore imale božanstva koja su povezivale s konjima, što je naročito bio slučaj kod Kelta, a njih su vjerovatno nakon prodora kultova Rimskog carstva poistovjetili s tračkim i dunavskim konjanikom.¹⁵ Srž ikonografskog sadržaja ovog kulta bi mogao biti i Trački konjanik, odakle su preuzeli motiv jednog konjanika, i Dioskuri, odakle je preuzet model dva nasuprot okrenuta konjanika koji simboliziraju pobjedu. Međutim, ovo se ne mora uzeti kao tačno jer se trački konjanik uglavnom poštovao južno od Dunava (u Trakiji i dvije Mezije), dok se dunavski konjanik uglavnom poštovao u regiji sjeverno od Dunava (u Dakiji i Panoniji).¹⁶ Iako su prikazi bili različiti i sadržavali najraznolikije elemente i likove, na svakom od prikaza je bio lik jednog, ili češće dva konjanika, a između njih ženski lik. Ispod jednog konjanika je obično bilo tijelo, vjerovatno palog ratnika, a ispod drugog riba, koja je vjerovatno simbolizirala početak i kraj, a svi zajedno simboliziraju besmrtnost i beskonačni protok vremena. Smatra se da su prikazi s jednim konjanikom stariji (vjerovatno kraj I i početak II st.) od ovih koji su sadržavali dva konjanika i koji se datiraju u III i IV stoljeće. S obzirom na to da među nalazima prevladavaju prikazi s dva konjanika, moguće je pretpostaviti da je ikonografija s jednim konjanikom bila kraće u upotrebi,¹⁷ iako se takva jasna hronološka odrednica ne mora uzeti kao ispravna. Dva konjanika i boginja između njih predstavljali su poveznicu između tri kosmička nivoa: nebesa, zemlje i podzemlja.¹⁸ Na prikazima je, osim ovih osnovnih elemenata, bio i niz drugih figura, najčešće životinjskih, kao što su ovan, pas, lav, orao, paun, gavran, pijetao,

⁹ Jobst 1998, 37–42.

¹⁰ Iskra-Janošić 1996, 59.

¹¹ Novčić cara Aurelijanus je pronađen u Sondi II, u neposrednoj blizini pronalaska same pločice, iako ne u jedinstvenom i zatvorenom kontekstu, s obzirom na to da je pločica nađena van intaktnog arheološkog sloja, dok je novčić cara Constansa pronađen u Sondi III na istočnom rubu lokaliteta.

¹² Plemić 2013, 59, 62.

¹³ S obzirom na relativnu brojnost elemenata ovog prikaza koji bi se mogli povezati s motivima bitke, rata i borbe, otvara se mogućnost da se ne radi o kultu, kakav se tradicionalno veže za pojam božanstava, već da se radi o pratničkim prikazima poznatim iz realnog života, koji su kao takvi uobličeni u vjerovanja ondašnjih stanovnika. Međutim, takvoj interpretaciji u korist ne ide brojnost ovih spomenika, kao ni njihova relativna međusobna sličnost i bogatstvo različitih elemenata od kojih se mnogi ne mogu dovesti u svakodnevni kontekst. U svakom slučaju ne treba isključiti mogućnost da je osnova za ove prikaze bila poznata iz stvarnih i realnih okvira života u Rimskom carstvu i da nije nužno i isključivo bila povezana s kulturnim radnjama, ali jasno je da su s vremenom ovi prikazi prerasli u čisto religijsku manifestaciju.

¹⁴ Tudor 1976, 50, 94.

¹⁵ Nicolae 2011, 161.

¹⁶ Tudor 1976, 54.

¹⁷ Incomu / Chriac 2007, 269.

¹⁸ Jones 2005, 2123–2124.

Sl. 4. Pločica dunavskog konjanika iz Đelilovca
(Foto: D. Vajzović)

Sl. 5. Pločica dunavskog konjanika
(Foto: D. Vajzović)

zmija, konj, riba pa čak i bik. Neki elementi ovog kulta su vjerovatno imali uzor u mitraizmu koji je bio široko rasprostranjen u Rimskom carstvu i na prostorima današnje Bosne i Hercegovine.¹⁹

Na prikazu iz Đelilovca boginja je prikazana s podignutim rukama u kojima drži dvije grančice. Drveće je u antičkim mitovima simboliziralo božiji oprost i utočište.²⁰ Moć i simbolika stabla se manifestovala u njegovim granama i lišću,²¹ a ruke podignute u zrak simboliziraju slavlje i pobjedu. S obzirom na to da ne postoje direktne analogije ni s jednim drugim prikazom, što se tiče grančica u rukama boginje, takav primjer je moguće pripisati raznolikosti radionica i majstora koji su izrađivali ove kultne pločice ili predstaviti kao rezultat različitih duhovnih tradicija i interpretacija kultova u regijama Rimskog carstva, odnosno u varijacijama u praktikovanju vjerskih običaja i slobodi njihove interpretacije. Međutim, u slučaju konkretnog prikaza, ove grančice bi mogle biti ključ u razumijevanju kulta dunavskog konjanika na zapadnobalkan-

skim prostorima, s obzirom na to da je najviše poteškoća bilo upravo oko interpretacije boginje, a ona se na primjerku pločice iz Đelilovca pojavljuje s atributom s kojim se nije pojavila nigdje drugo. Grančice su se već jednom pojavile među ikonografskim predstavama antičkih kultova u Bosni i Hercegovini, kao atributi boginje Dijane: i to s poznatog reljefa iz Opačića koji prikazuje Dijanu s adoranticama-nimfama²² i reljef Silvana i Dijane iz istog mjesta (Sl. 6.). Na prvom reljefu Dijana je prikazana u sredini, na postolju, u stojećem položaju, a do nje sa svake strane stoji po jedan ženski lik (Sl. 7.). Dijana u rukama drži po jednu granu: u desnoj smokvinu (ili vinovu), a u lijevoj palminu, dok na glavi nosi maramu. Ženski likovi oko Dijane je čuvaju za suknju. Kada je ovaj reljef nađen, nije bio poznat niti jedan drugi prikaz ili epigrafska potvrda Dijane u pratnji nimfa, sve do pronalaska žrtvenika iz Varaždinskih toplica.²³ Na drugom reljefu je Dijana prikazana sa Silvanom. Dijana u rukama drži grančice, a Silvan u desnoj ruci drži pedum, dok je lijevu položio niz tijelo. Na ova dva reljefa Dijana nije prikazana u svom standardnom obliku i sa svojim uobičajenim atributima, jer grančica nije bila njezin atribut, i da kojim slučajem na reljefu

¹⁹ Teza o porijeklu kulta dunavskog konjanika od tračkog konjanika u slučaju Bosne i Hercegovine se vrlo vjerovatno može odbaciti jer je, prema dosadašnjim istraživanjima, u Bosni pronađen samo jedan primjerak s prikazom tračkog konjanika (Gabričević 1954, 41-46).

²⁰ Philot, 1897, 49.

²¹ James 1966, 31.

²² Sergejevski 1929, 95-101, 98.

²³ Lučić 2013, 196; Rendić-Miočević 1980, 110.

Sl. 6. Reljef Dijane i Silvana iz Opačića kod Glamoča na kojem Dijana drži grančice u svojim rukama (Po: D. Sergejevski 1929, 102, Tab. IX)

Sl. 7. Reljef Dijane i adorantica iz Opačića kod Glamoča; Dijana u sredini na postolju i drži grančice u rukama (Po: D. Sergejevski 1929, 103, Tab. X)

nije bilo Silvana, boginju bi bilo nemoguće identificirati kao Dijanu. Oba reljefa su vjerovatno rad istog majstora. Dijana ne samo da nije nikad prikazivana s grančicama nego je i njena kulturna zajednica s nimfama neuobičajena. Dijana je bila ilirsko, autohtono božanstvo koje se uz Silvana najviše poštovalo u Bosni i Hercegovini u antičko doba. Bila je prikazivana kao boginja lova, poistovjećena s Artemidom. Dakle, u kakvoj bi vezi mogla biti Dijana i boginja s kulta dunavskog konjanika? Odgovor možda upravo leži u prikazu grančica koji se ne pojavljuje ni kao standardan motiv u predstavama boginje Dijane ni u predstavama s prikazom kulta dunavskih konjanika. U vrijeme kada je Rim politički objedinio narode koje je osvojio, došlo je do korjenitih društveno-političkih procesa, prilikom kojih je došlo i do rekonstruiranja njihovih religija, i to na način da su pojedini narodi svoje kultove i svoja božanstva ili religiozna shvatanja pokušali dovesti u vezu s rimskim, tj. došlo je do *interpretatio Romana*.²⁴ Uprkos korjenitim promjenama koje su se odigrale nakon uspostavljanja rimske vlasti na

²⁴ Imamović 1977, 110.

ovim prostorima, autohtono stanovništvo se ipak nije tako lako odricalo svojih božanstava, iako su Rimljani bili tolerantni i dozvoljavali poštivanje svih religija na prostorima koja su osvajali. U slučaju prikaza Dijane i boginje sa kulta dunavskog konjanika može se reći da vrijedi isto. Onaj ko je izradio pločicu, poznao je kult boginje Dijane, i to u njenom nesvakidašnjem obliku. Zašto su Dijanu prikazivali s grančicama u rukama, teško je reći. Moguće je da se radi o prihvatanju elemenata iz rimske religije, jer je npr. boginja pobjede Nika prikazivana s palminim granama u rukama, ili Apolon i Dafne, čije se ruke pretvaraju u grane, te boginja Atena, za koju se vežu maslinove grančice. Međutim, treba istaći da su i stara predrimska božanstva Vidasus i Thana²⁵ bili šumska božanstva te ukoliko se prihvati teza da je pločica rad domaćeg majstora, onda je i sasvim logično da su u kult koji je usvojen nakon dolaska Rimljana inkorporirani i elementi koji se veže za domaću tradiciju, u ovom slučaju je to prikaz grančica. Sve ovo potvrđuje koliko je proces romanizacije bio kompleksan, slojevit sa

²⁵ Mužić, 2007, 477-490; Prusac 2010, 14.

svim svojim specifičnostima u pojedinim regijama. Dakle, prikaz grančica u rukama boginje s prikaza dunavskog konjanika iz Đelilovca i prikazi grančica u Dijaninim rukama s poznatih reljefa iz Opačića kod Glamoča nisu slučajnost, jer ni u jednom slučaju to nije njen standardan atribut. Teško je ustanoviti zašto se ovaj motiv pojavio baš na spomenutim primjercima, ali upada u oči da se u oba slučaja radi o radovima domaćih umjetnika, što nas navodi na nekoliko zaključaka: da su stanovnici ovih prostora dugo zadržavali svoje navike i običaje, sve do u kasnu antiku, dok s druge strane prisutnost ovog kulta svjedoči o prodoru tekovina rimske kulture duboko u unutrašnjost, uz postojanje mogućnosti da su i domaći ljudi počeli ne samo štovati strana božanstva nego im i sami odavati počasti. Dakle, u slučaju pločice iz Đelilovca bilo bi moguće, barem djelomično, odbaciti tezu da su kult dunavskog konjanika na zapadnobalkanskim prostorima štovali stranci – trgovci i vojnici. Prikaz iz Đelilovca ukazuje na to da je nakon što je kult dunavskog konjanika jednom preuzet i prihvaćen od stranaca, dalje samostalno razvijan pod snažnim uticajem domaćih tradicija, i to u jednom obliku koji im je bio blizak – poistovjećujući neke njegove elemente s tradicijama vlastite kulture, koje su očito u vrijeme nastanka spomenika bile još uvijek jako izražene i prisutne u kulturno-religijskoj praksi ondašnjih stanovnika.

Međutim, postoje mišljenja da je u interpretaciji kulta dunavskog konjanika glavna pažnja usmjerena na pogrešan lik. Naime, na svim prikazima, u obilju ikonografskih motiva i likova, uvijek se nalaze jedan ili dva konjanika i boginja među njima, a konjanici dominiraju u cijelom prizoru. Naziv *dunavski konjanik* nikad nije spomenut niti u jednom pisanom izvoru,²⁶ za razliku od nebrojenih primjera spomena drugih božanstava na epigrafskim spomenicima i u pisanim izvorima. Dakle, postoje mišljenja da centralni lik ovog kulta nisu konjanici nego boginja koja se nalazila na svim prikazima između njih i kojoj je davan centralni položaj u odnosu na druge likove koji su joj gravitirali. Ovo je zapazila Lj. Zotović i iznijela mišljenje da bi boginja mogla biti Luna kao centralni lik kulta, a da su konjanici bili samo subjekti njoj podređeni te da je ova religija nastala kao pandan mitraizmu u kojem žene

nisu mogle učestvovati.²⁷ Za primjerak pločice iz Đelilovca boginja se ne bi mogla poistovjetiti s Lunom iz razloga što je ispod boginje prikazan krug, koji je vjerovatno predstavljao Sunce, koji nije bio karakterističan za prikaze Lune. Á. Szabó čak navodi da su boginja Mjeseca i bog Sunca bili božanski par iz autohtone, preromaničke religije na Balkanu.²⁸ Koje božanstvo je predstavljao ženski lik između dva konjanika nije jasno, ali je očito da je zauzimala centralnu poziciju u kultu. Prema nekim autorima to bi mogla biti i Epona, keltska boginja plodnosti, koja je prikazivana okružena konjima, kao njihov zaštitnik i zaštitnik konjaništva koje je bilo vrlo cijenjeno u Keltskom društvu.²⁹ Na ovu teoriju bi trebalo posebno obratiti pažnju s obzirom na prožimanje keltskih uticaja tokom rimskog perioda u Panoniji. Ova boginja je mogla biti i Kibela, Artemida, Venera, Demetra, Helena, Hekata, Magna Mater i druge.³⁰ Ali šta je zajedničko svim ovim boginjama? Sve one su povezane s plodnošću i simbolikom života i rađanja, tako da bez obzira gdje se kult poštovao i raznolikosti u predstavljanju pojedinih likova i simbola, sastavnica kulta, ikonografija posmatrana u cjelini, predstavlja ciklus života u kosmičkom poretku.

Ovaj kult se Rimskim carstvom počeo širiti vjerovatno poslije 106. godine kada je Trajan osvojio Dakiju, čime je ona postala rimska provincija. Najviše spomenika ovog kulta je nađeno u Dakiji, Meziji i Panoniji, a ima ih i u Galiji, Trakiji, Dalmaciji, Italiji, Norikumu i Britaniji.³¹ U Dakiji je najviše prikaza bilo na kamenu, a u Panoniji na olovu. Generalno, prikazi ovog kulta su najčešće bili urađeni od mermera, potom od olova, običnog kamena, kao gema, terrakote te četiri primjerka od bronzine i jedan od bakra. Postoji nekoliko zona gdje se ovi prikazi pojavljuju češće nego u nekim drugim zonama. Za prostore zapadnog Balkana najfrekventnija regija gdje se oni pojavljuju je Sirmium, gdje je pronađeno više od pedeset olovničkih pločica s prikazom kulta dunavskog konjanika, od kojih su neke gotovo identične.³² Mnoštvo nalaza koji potiču iz Panonije i njenih proizvodnih centara moglo bi nave-

²⁶ Tóth 2003, 467-468.

²⁷ Zotović 2001, 63-75.

²⁸ Pánczél 2010, 80; Szabó 2007, 150-158.

²⁹ Plešić 2013, 59, 63.

³⁰ Tóth 2003, 469.

³¹ García 2003, 121.

³² Crnobrnja 2007, 284.

sti na mišljenje da i pločica pronađena na lokalitetu Đelilovac potiče iz Sirmiuma. Međutim, ako se uzme u obzir način izrade i materijal koji nije bio uobičajen za nalaze ove vrste te, moglo bi se reći, greške i odstupanja u njenoj izradi, čini se prihvatljivom hipoteza da je ona autohtoni rad, autentični rad majstora iz bliže okoline, ako ne i sa samog lokaliteta.

Iz svega iznesenog o kultu dunavskog konjanika i konkretnom nalazu, može se iznijeti nekoliko zaključaka:

- To je prvi trag nekog antičkog kulta na brončanoj podlozi u Bosni i Hercegovini, jer su zabilježene predstave rimskih kultova u vidu metalnih figura, ali ne kao reljefne pločice, i peti primjerak na svijetu koji prikazuje ovaj kult na brončanoj pločici.

- Pločica predstavlja rad domaćeg autora, nastala je kao rezultat jake predrimske tradicije s jedne strane, te kulturnih strujanja iz provincije Panonije s druge strane, što je primjetno i na ostalim nalazima s lokaliteta Đelilovac;

- Pločica se okvirno može datirati u III stoljeće, na osnovu pronađenih novčića iz sonde, i analognih nalaza;

- Boginja između konjanika nosi u rukama neuobičajen atribut, kakav nije poznat ni s jednog drugog spomenika koji je prikazivao ovaj kult – dvije grančice. Jedina analogija koju imamo su dva prikaza Dijane s reljefa iz Opačića kod Glamoča, gdje je ona prikazana na jednom reljefu u društvu Silvana, a na drugom u društvu nimfi, i na oba reljefa u rukama drži grančice.

Summary

New discovered find of bronze plaque with the depiction of the Danube horseman cult from the Đelilovac near Travnik

The most significant find from the excavation in Đelilovac is bronze plaque depicting the cult of the Danube horsemen, representing the first finding of that kind in Bosnia and Herzegovina, and the fifth at the world and it is generally the first report of an ancient cult on the metal plate. This finding is specific not only because of the material it is made of, the Danube horsemen was presented mainly on the lead plates, but also because of iconography. Specifically, in our copy there is a goddess, an important element on all depictions of this cult, shown with an attribute that we have not seen in any other copy again; the branches the goddess holds in her raised hands. What mystifies this is the depiction from the famous plastic from Opačić near Glamoč where the goddess Diana is shown with the same attribute which was not typical for her either and also represents a unique finding. What is the link between these representations, and whether there is any, for now it is very difficult to say. The fact is that in both cases it is a provincial piece made by local craftsmen and it is clear they modelled them after some indigenous goddess, which emulated the elements of cults they met after the arrival of the Romans and cults they brought with them.

Bibliografija:

- Abramić, M. 1940*, Novi votivni reljefi okonjenih božanstava iz Dalmacije /Neue Votivereliefs berittener Gottheiten aus Dalmatien/, in: Serta Hoffil-leriana, 1940.
- Crnobrnja, A. N. 2007*, Dve ikone podunavskog konjanika iz Urovca, Glasnik Srpskog Arheološkog društva, 23, 2007.
- Gabričević, B. 1954*, Sarajevski medaljon sa prikazom Tračkog konjanika, GZM n. s. A, IX, 1954.
- Gabričević, M. 1972*, Olovna pločica sa predstavom dunavskih konjanika iz Velike Obarske, ČGT, Knj. IX, Tuzla 1972.
- García, H. R. C. 2003*, Social and religious integration in the cult of the Danubian Rider, *Studia Historica – Historia Antiqua*, Vol. 21, 2003.

- Imamović, E.* 1977, Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo 1977.
- Incomu, C. / Chriac, C.* 2007, Contributi al' iconografia dei Cavalieri Danubiani nella Dobrugia (Romania), in: Pontica, Constanta, 2007.
- Iskra-Janošić, I.* 1966, Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji (Prilog topografiji i rasprostranju), *Opuscula Archaeologica*, Radovi Arheološkog zavoda, Vol. 6, No. 1, 1966.
- James, E. O.* 1966, The tree of life: An archaeological study, Leiden, Netherlands 1966.
- Jobst, H.* 1998, The cult of the Oriental Deities in Carnuntum, in: Fitz, J. (ed.) Religions and Cult in Pannonia, Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár 1998.
- Jones, L.* 2005, Encyclopedia of Religion, Second Edition, Part 4 – Dacian Riders, Thomson Gale 2005.
- Lučić, L.* 2013, Rimski natpis iz Varaždinskih toplica, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, Sv. XLVI, 2013.
- Marković, T.* 1938, Rimska grobnica pod Dželimovcem kod Travnika, *GZM*, Sv. 2, Sarajevo 1938.
- Mužić, I.* 2007, Ostaci kulta prekršćanskog boga Vida na teritoriji Hrvata, *Starohrvatska prosvjeta* III/34, 2007.
- Nicolae, M. C.* 2011, The iconography of the antique hero in the Balkan Area, Marisia, Studii și materiale XXXI Arheologie, Târgu Mureș 2011.
- Novaković, P. / Pandžić, I. / Mileusnić, Z.* 2014, Radovi sa konferencije i radionice projekta *BIHERIT*, Univerza u Ljubljani, Filozofska Fakulteta 2014.
- Nowtony, E.* 1984, Zanimljiv reljef o misterijama u bosansko-hercegovačkom Zemaljskom muzeju, *GZM* VI, Sarajevo 1984.
- Patsch, C.* 1902, Pojedini nalazi iz rimskog doba, *GZM* XIV, Sarajevo 1902.
- Petrović, J.* 1931, S arheologom kroz Travnik, Zagreb 1931.
- Philot, J. H.* 1897, The sacred three in Religion and Myth, New York 1897.
- Plešić, B.* 2013, Contribution to the Study of the Danubian Horseman Cult: Iconographic Syncretism of the Danubian Goddess and Celtic Fertility Deities, *Archaeologica Bulgarica* XVII, 2, 2013.
- Prusac, M.* 2010, Hybrid Deities in South Dalmatia, *Bollettino di Archaeologia on line* I, Volume Speciale C/C11/2, 2010.
- Pánczél, S. P.* 2010, Domina and Dominus from Cristești (Mureș County), Marisia, Studii și materiale XXX – Arheologie, Târgu Mureș 2010.
- Rendić-Miočević, D.* 1980, Neki ikonografski i onomastički aspekti Silvanove „panonsko-iliričke“ kulturne zajednice, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1980.
- Sergejevski, D.* 1929, Dijana i Silvan, *GZM*, XLI, Sv. 2, Sarajevo 1929.
- Szabó, A. D.* 2007, A nuova tavoletta di piomba dei cd. „Cavalieri Danubiani“ della Pannonia, in: Nemeti, S. et al. (ed.) *Dacia Felix*, Studia Michaeli Bărbulescu oblata, Cluj-Napoca 2007, 150-158.
- Tudor, D.* 1976, *Corpus monumentorum religionis equitum Danubiorum* – II The analysis and interpretation of the monuments, Leiden, Netherlands 1976.
- Tóth, I.* 2003, Sol Invictus Illyricus I., Problematik des sogenannten donauländischen Reitergottes, in: Szabó, A. / Tóth, E., *Pannonica Provincia et Archaeologica*, Budapest 2003.
- Zotović, Lj.* 2001, The Cult of Lunar Goddess or the Cult of Danubian Horseman, *Starinar* 49, Beograd 2001.